

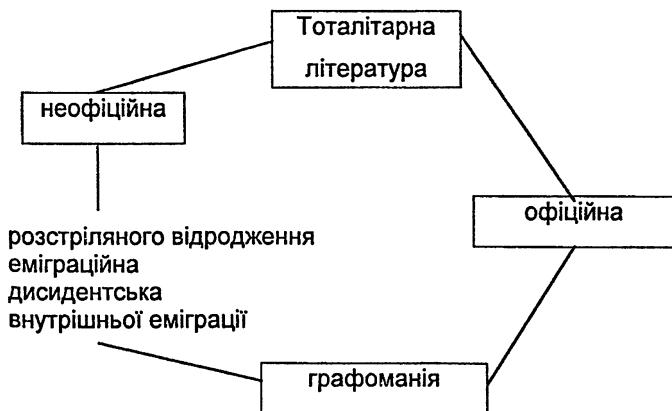
О.В.Бондаренко
Донецький університет

УКРАЇНСЬКЕ ШІСТДЕСЯТНИЦТВО ЯК СУСПІЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ЯВИЩЕ

Феномен шістдесятництва – як яскравий спалах інтелекту, творчості, національної самосвідомості в тоталітарних умовах ще довго привертатиме увагу дослідників-літературознавців. Ми спробуємо, принаймні побіжно, дослідити феномен українського шістдесятництва як суспільно-естетичного явища.

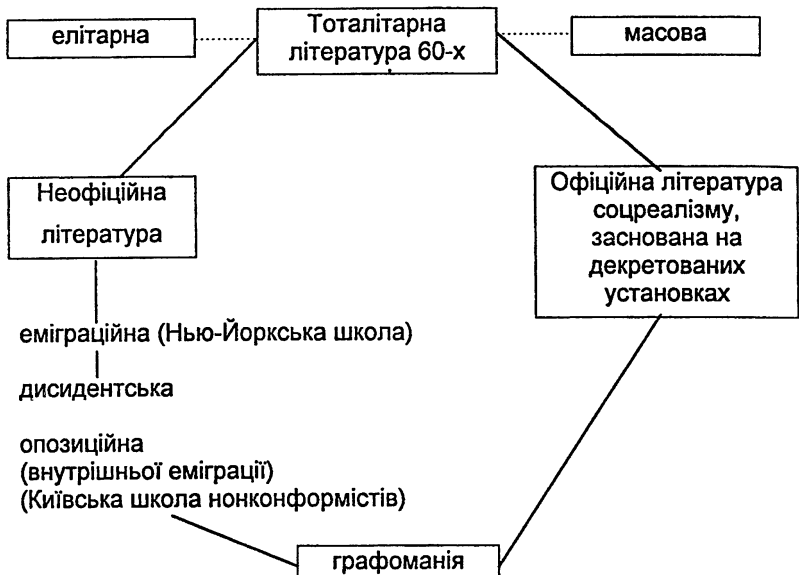
Шістдесятництво – культурно-ідеологічна, національно-політична опозиція тоталітарній системі, опозиція індивідуальна, неоднорідна. Українське шістдесятництво можна розглядати історично як на тлі шістдесятництва "загальносоюзного", так і у світовому контексті (Є.Сверстюк: "Шістдесяті роки були часом великих збурень у цілому світі. На арену виходила радикальна молодь... У дзеркалі Заходу шістдесятники вперше побачили історичну роль, своє лице, намальоване на вічному полі боротьби за людину та її право, на нерозмінні людські вартості").

Говорячи про українську літературу епохи тоталітаризму, на думку Роксани Харчук, слід запропонувати термін "тоталітарна література" [10, с.107], яка в своїй структурі має два полюси: "офіційна" й "неофіційна" літератури, що існують у літературному та позалітературному контексті.

Дещо відкоригуємо цю схему, адже вона позбавлена оціночного характеру. Приблизимо її до літературного процесу шістдесятництва,

який, на нашу думку, слід розглядати в контексті європейському та національному.

Культурологічний, естетичний період шістдесятництва, що охоплює приблизно десять-дванадцять років, відкрив нову фазу в духовному протистоянні тоталітаризму.

Що передує шістдесятництву? По-перше, розстріляне відродження 20-30 років, остаточне самовизначення інтелігенції на рубежі ХХ ст., по-друге, в радянській площині – дух ХХ з'їзду КПРС.

Уже в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. українська інтелігенція остаточно визначилась як окрема, що має свою специфіку, соціальна верства, дійшла до вищого ступеня політичної організованості, виступила активно свідомою силою в політичній боротьбі. Національна свідомість, як зазначав Г.Касьянов, завдяки діяльності інтелігенції на рубежі ХІХ-ХХ ст. почала переходити з соціально-психологічного рівня (почуття, настрої) на ідеологічний, політичний, тобто – теоретичний. Українська інтелігенція усвідомлює не тільки етнічну, але й національну окремішність від інших націй (перш за все від російської), прагне до культивування рідної мови, традицій рідної культури, нарешті відчуття себе як частини окремого за національними формами соціуму. На поч. ХХст. інтелігентський осередок на Україні перетворився на інтелектуально-політичну еліту, очоливши політичний провід нації.

За роки сталінського терору фізично було знищено колосальний

культурний генофонд. Переслідування і розгром старої інтелігенції перервали спадкоємність, зв'язок часів у розвитку культури. Розчавлена "нова генерація" встигла надто мало, а створений її кращими представниками тонкий шар культури було зметено сталінськими "чистками" в ім'я більшовизму. Терор позбавив інтелігенцію таких притаманних онтологічно тільки їй якостей, як свобода думок, самостійність, почуття власної гідності. Це був час, коли одні йшли в тюрму, інші вмовкали. Масово з'являлися негідники, донощики, словоблуди. Дехто пристосувався, аби вижити. Акад. М.І.Яворський зазначив: "...я вважаю, що за такого стану речей на Україні для мене більше буде честі померти, ... ніж прагнути на волю, щоб жити життям хамелеона, який плазує перед сучасним Нероном та його преторіанцями, хамелеона, який захищається від захвату перед політикою національного гноблення і селянського пограбування у царстві не соціалізму, що будується, а загальної облуди, провокацій і свавілля" [4, с.116]. Від тези "морально усе, що на користь революції" перейшли до тези про вищість моралі переможного пролетаріату. Централізація й уніфікація усіх боків життя суспільства призвели до русифікації культурного процесу на Україні. Формувалась казена, офіційна культура, спосіб мислення і, відповідно, така ж інтелігенція, що повинна, як цербер, стояти на службі сталінізму.

Незважаючи на десятиліття терору як морального, так і фізичного в 20-30 роки, шістдесятники зберегли кращі традиції своїх попередників, встали на активний захист поганьбленої національної святині, свого єства, своєї гідності. Тепла хвиля хрущовської відлиги (її початок: арешт Берії 1953 р., викриття Сталіна 1956 р.) збудила літературні сили. Десталінізація принесла з собою імена реабілітованих чільних постатей "розстріляного відродження". Пишуть про театр Леся Курбаса, розцінюють по-новому драматургію Миколи Куліша, підносять заслуги неокласиків (які вперше прищепили українській літературі європейську традицію), друкуючи ці твори здебільша за кордонами України, як напр., Є.Сверстюк про М.Зерова в статті "Гострої розпуки гострий біль" ("Дукля" 4.6, 1967. – Чехословаччина), повертаються до раннього П.Тичини (В.Стус). Шістдесятники "відштовхнулися від покоління постсимволістів" [10, с.106], хронологічні рамки яких окреслені "від визвольних змагань" до 30-х років, до розгрому української літератури. Зв'язок між літературними поколіннями не тільки не розірвався сталінським терором, але й став поштовхом, натхненням для нової, модерної творчості шістдесятників.

Як і молоді 20-років, шістдесятники побачили себе нацією через літературу, вони стали певною мірою каталізатором здобуття Україною незалежності. Українське "національне" інтелігенції 20-х років погоджувалося до деякої міри з московським "соціальним". Все ж таки їхня творчість, хоч і не звучала фальшиво, проте мусила бути

обережною, сповненою таємничості, загадковості, недомовленості. Зовсім інакше поставилися шістдесятники до "підмосковської" дійсності в Україні. Свідомі її колоніального становища, вони не вірили в ніякі московські гасла й глумливо викривали наївну довірливість українця у ці фальшиві гасла та подальше підкорення теророві та страхові. Адже відомо, що радянський режим був удвічі чутливіший на вимоги національних прав, ніж особистих прав і свобод.

Важливою рисою нового покоління української молоді є її національна гордість. Люди цього покоління стоять, як висловився М.Джілас, "перед дилемою, що виникає перед кожним комуністом, який захопився комуністичною ідеєю добровільно із альтруїстичних мотивів. Рано чи пізно така людина мусить зрозуміти суперечність між цією ідеєю і практикою партійних лідерів" [8, с.16]. Дух самотвердження національного виявився в праці В.Мороза "Мойсей і Датан" (в першу чергу за цей найдошкульніший твір для російсько-радянського поліційного уряду його засудили на 14 років позбавлення волі). Цитата із студії В.Мороза: "Викиньте на смітник ваші "прогресивні схеми, розмальовані рожевою фарбою. І тоді ви побачите найвеличніше в світі явище... – марш нації через історію... Страшно вмирати... а найстрашніше, мабуть, тоді, як нема за що вмерти... Нація може жити тільки тоді, коли є люди, готові за неї вмерти" [7, с.287]. Центральна тема студії І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація" (1965) – загрознає становище в Україні як вислід далекоюсяжних цілей російсько-радянського режиму. І.Дзюба сформулював своєрідне звинувачення правлячим колам у Києві та Москві. Він переконливо показав на основі детального аналізу стану освіти, національної економіки, адміністрації, видавничої політики, що радянські керівники постійно проводять цинічно визначену і зручно маніпульовану політику русифікації та денаціоналізації українців в СРСР.

Рівнобіжно виникає питання про ступінь естетичної свободи літературного шістдесятництва в умовах колоніального існування, в умовах "виживання, консервації та інвентаризації своєї "берегині" (мови), "повільного опритомлення", самопізнання, пошуків свого обличчя та коріння" [2, с.83]. Франц Фанона – письменник з Мартініки слушно зауважив: "Колоніальна мати всіляко оберігає своє дитя від нього самого, від його духовного й душевного світу, від його біології, від власних нещасть, які, зрештою, і є його сутністю. За таких умов митець, який любить свій народ і піднявся на захист його національної гідності, мусить не сахатися себе, мусить прагнути, скинувши чужий одяг, лишитися сам на сам із собою, мусить не боятися розітнути серце свого народа" [2, с.84].

Лесь Танюк простежує явище шістдесятництва як "явище відкритого способу мислення" [12]. Кожне літературне покоління ХХ століття відчувало вимогу відкритості. Відкритість літератури – відсутність будь-

яких обмежень. "Література має розглядатися як відкрита система, здатна до саморегуляції і саморозвитку. Її специфіка має поступитися місцем універсальності" [10, с.103]. Звісно, ми повинні говорити про моральну свободу митця. Митець від народження – істота позачасова, тому "політика, тобто зовнішній світ, – заявив один американський критик, – не править ані за джерело, ані за центр поетичної уяви й поетичної мови, але радше є домогою громадських питань, що їх дискутують політики за допомогою розуму й риторики" [11, с.33]. Порівняємо висловлення Р.М.Рільке та В.Стуса щодо розуміння справжньої поезії, її "позачасовості": "Суть митця – в нерозривному зв'язку зі світом і речами, такому повному, що здається він взаємопроникненням" [11, с.37]. "Україна під окупацією? – та нічого подібного! Я є Вільний – і тому Україна є вільною, бо вона в мені... І тому правила гри я призначаю свої, а не ті, що існують... Оточуючий світ не варт того, аби я зрадив себе, зрікся своєї віри, своєї гідності" [3, с.113]. Та чи варто говорити про таку свободу в час "опору, протистояння офіційній літературі і всьому апаратові будівничих казарм". Боротьба за незалежність, розбудову держави, відродження національної культури тільки приглушує той шалений "опір волі до влади".

Наскільки посилювалося чи, навпаки, послабло намагання притримуватися національного соціологізму – це стало вирішальною проблемою в період шістдесятництва. Адже, починаючи з 1965р., шістдесятницький рух розколовся в своїй основі.

Зближення з панівною ідеологією, із засадами соцреалістичної естетики та моралі породило, на думку польського дослідника Клевінського, "літературу-мутанта", в якій зазвучали мотиви прокомуністичного характеру. "Література-мутант" змінює людську свідомість, прищеплюючи їй нелюдську ідеологію. Найстрашніше те, що таку літературу творить талановита інтелігенція. Цій частині шістдесятників, що породили літературу-мутанта, протиставлено опозиційне крило інтелігенції, йдеться про поетів Київської школи (В.Кордун, В.Голобородько, Мик.Воробйов, В.Ілля, В.Отрощенко та ін.), яка змушена була розпастися через переслідування тоталітарним режимом. Група молодих "нонконформістів" на відміну від офіційного шістдесятництва обрала "своїм життєвим вектором свободу волі в усіх її виявах (свобода поетичного творення – свобода особистості – свобода народу)". Розглядаючи літературу Київської школи як феномен естетичний, психологічний, приєднаємося до думки В.Кордуна "про Київську школу поезії можна говорити в кількох аспектах: "... як про експериментальну психологічну спробу жити інакше, аніж інші покоління, жити так, ніби все відбувається у вільній незалежній державі, як про братство творців поезії, головним надзвичайним завданням яких була сама поезія" [6, с.8].

Фактично шістдесятники, Нью-Йоркська група в еміграції дали імпульс для розвитку сучасного українського постмодернізму. Погодимось з думкою однієї з найяскравіших постатей в українській літературі в еміграції Богданом Рубчаком: "Модерніст, як правило, намагається знайти під чи над хаосом, під чи над мітом, чи навіть у самій мові, якийсь утрачений рай, – чи метафізичний, чи екологічний, чи суспільний, чи якийсь інший. Члени "Нью-Йоркської групи", шістдесятники, "київська школа", вісімдесятники (адже всі вони також модерністи) ще шукають чогось, хоча б у самій мові. А західний постмодерніст уже шукати перестав. Він просто показує, тексталізуючи реальність, що світобудова – це один із текстів, і то не дуже надійних, що все є розсіяння, фрагментарність" [9]. Пошуки "утраченого раю" в модерній літературі протиставлені літературі, "заангажованій відвертою поетичною публіцистикою або соціально-політичною риторикою" (Вол.Моренець).

Погодимось з думкою В.Кандінського: "Не роджене внутрішнім – мертворожене" [5, с.129]. Уникати "творів – поррахунків із системою", надихнути творчий доробок естетично – духовною енергією – це є основним завданням сучасної літератури.

Тотальний контроль над суспільством і творчою особистістю призвів до панування ідеології (теологічної й есхатологічної за своєю орієнтацією та революційної за змістом), яку правляча еліта силоміць нав'язує як "єдино правильне вчення". Тому "неофіційна тоталітарна література" в Україні породжує так звані "твори – поррахунки із системою". Б.Бойчук уважав, що емігрантську літературу (а саме Нью-Йоркську групу) від "материкової" літератури шістдесятництва відрізняє те, що перші (тобто Нью-Йоркці) проголосили "свободу від всякого служіння", а другі діяли "не так на естетичній площині, як на патріотично-емоційній", а тому еміграційні поети мали дати поетам України перспективу, щоб "стояти на справжніх, а не патріотично перебільшених основах", бо "політичні інтерпретації літературної творчості" в суто літературному плані настільки несуттєві, що про них "не варто навіть дискутувати" [1, с.22-23].

Іван Світличний у передньому слові до самвидавівської збірки віршів В.Симоненка писав: "У багатьох з нас одразу після ХХ з'їзду було багато наївного рожевоощокого оптимізму, телячого ентузіазму, багато було ілюзій, побудованих на піску; багатьом здавалося, що всі проблеми народного життя вирішуються одним махом, і нам нічого не лишається, як з високо піднятими прапорами урочисто марширувати до комунізму. Тільки згодом суворе життя спростувало ці дитячі фантазії, тільки згодом ми побачили..., що наш шлях не тільки не встелений трояндами, а й самого шляху власне немає, його ще треба торувати, продираючись крізь хащі бюрократичного тупоумства одних, дешевого скепсису других і прикрої байдужості ще інших". Стефанія Андрусів

слушно стверджувала, що шістдесятники намагалися зламати інфантильний комплекс, саме, пошуками ствердження своєї унікальності, справжності. Вони побороли в собі дитячі фантазії, той "рожевощокій наївний оптимізм", стали на захист своєї матері – України. "... Нас розпинали на хресті не за якусь радикальну громадську позицію, а за самі наші бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідності" (з Відкритого листа В.Стуса до І.Дзюби) [11, с.39].

Шістдесятники в українській літературі є тими предтечами, що потім у 70-ті роки породили сучасних дисидентів, борців за визволення України з московської неволі. Віктор Кордун цілком слушно помітив, що шістдесятники розкололися на два різних вектори, один з яких почав зближуватися з комуністичним режимом, номенклатурою, інший – зазнав переслідувань, таборів – тобто дисидентський рух. Адже переважна більшість колишніх дисидентів сьогодні стоять на позиціях творення Української держави (з виступу на конференції "Шістдесятництво як явище, його суспільно-естетична природа, витоки і наслідки"). Таким чином сама держава у своєму прагненні зберегти себе і забезпечити непорушність ідеологічної основи політичної системи провокувала інтелігенцію на дисидентство. Дисидентство значною мірою спричинилося до всебічного викриття правової та етичної аморальності тоталітаризму, його агресивної психології і цілей.

Шістдесятництво для українського суспільного та літературно-мистецького життя є винятковим явищем. На жаль, на сьогодні залишається багато питань, які потребують точнішої і вичерпнішої відповіді щодо вивчення літературного шістдесятництва, його витоків й наслідків.

1. Бойчук Б. Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок // Сучасність, 1979, №1.
2. Діброва В. Поет як структура рідної стихії // Сучасність, 1997, №7-8.
3. Івашко В. Міф про В.Стуса як дзеркало шістдесятників // Світовид, 1994, №III (16).
4. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років... - К., 1992.
5. Колісниченко А. Катастрофа кентавра. // Київ, 1997, №7-8.
6. Кордун В. Київська школа – що це таке? // Світовид, №1-II (26-27).
7. Наумович С. Шістдесятники // Авангард, ч.5 (142). – Р.XXXII.
8. Олійник С. Передмова: в кн. І.Дзюба Інтернаціоналізм чи русифікація. // Сучасність, 1968.
9. Рубчак Б. ХХІ сторіччя прийшло разом з постмодерністами // Літературна Україна, 21 серпня 1997.
10. Харчук Р. Ще раз про "дві літератури нашої доби" // Світовид, 1994, № 1 (14).
11. Царинник М. Поезія і політика // Сучасність, 1986, №9.

12. Шістдесятництво як міф чи профілі на тлі покоління? // Літературна Україна, 10 квітня 1997.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.98.

Summary

This article deals with the problem of the Ukrainian liberal intelligentsia of the sixties, which opened a new stage in spiritual opposition to totalitarianism. Much attention is devoted to definition of the most important features of the new generation of the Ukrainian youth, such as national pride, an aesthetic liberty, "open style of thinking". The author demonstrates convincingly, that the liberal intelligentsia of the sixties has given rise to modern dissidents, fighters for the national liberation of the Ukraine.

© О.В.Бондаренко, 1998.